

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.439.053.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/158-2>

Глубіш Л. Я.

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4042-5199>

Glubish Lesia

Lviv National Agrarian University

ДОСЛІДЖЕННЯ НАЯВНОГО ПРОБЛЕМНОГО МІСИВА ТРИЛЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Тривалий час Україні з її ресурсним потенціалом та вигідним територіальним розміщенням не вдається гарантувати високий рівень продовольчої безпеки населенню. Виявити системні проблеми роботи триединого механізму продовольчого ринку видається можливим через дослідження наявного проблемного місива функціонування сфери продовольчого забезпечення в Україні. Різномісна оцінка ринкової кон'юнктури дасть змогу зрозуміти природу трилеми системних умов Глобального індексу продовольчої безпеки, попередньо дослідивши причини парадоксального коливання його групових індикаторів. Результат дослідження дасть змогу встановити пріоритетність проблем, властивих вітчизняній сфері продовольчого забезпечення, що потребують негайного вирішення.

Ключові слова: трилема продовольчого забезпечення, проблемне місиво, продовольча безпека, кон'юнктура продовольчого ринку.

THE RESEARCH OF THE FOOD PROVISION TRILEMMA PROBLEM MESS IN UKRAINE

For a long time, Ukraine with its resource potential and favorable territorial location fails to guarantee a high level of food security to the population. It seems possible to identify systemic problems of the triune mechanism of the food market through the study of the existing problem mess of the trilemma of food provision in Ukraine. A comprehensive assessment of market conditions will help to understand the reasons for the instability of the Global Food Security Index by examining the nature of the paradoxical fluctuations of its group indicators. So cost parameters are preferred: business structures are focused on maximizing profits, which in a low level of purchasing power of demand encourages them to reorient to exports or reduce the cost, using natural substitutes. Consumers, having a constant set of needs, also seek to minimize costs, so to prefer high-calorie but cheap foods. The result of the study allowed to establish the priority of problems inherent in the domestic food provision sphere that need to be addressed immediately: the issue of flexibility of state customs policy; to balance of population' rational nutrition; to create conditions for fertility restoring of Ukrainian black soils; to maintain the level of purchasing power of household incomes; to provide state financial support to farmers who focus on Ukrainian food markets. Thus, the systemic nature of food policy, which should cover not only the production but also the consumer sphere, taking into account national characteristics, include issues of healthy nutrition, food quality and safety, rural development, scientific support, the problem of food supply should not be addressed separately. Researching the fluctuations of the Global Food Security Index of Ukraine in terms of the achieved levels of the three dimensions of food trilemma and their balancing, it becomes obvious irrational use of natural resource potential and low level of satisfaction of food needs. The key to its solution should be the balanced development of the food hold of Ukraine, achieved by harmonizing market interaction in the food provision sphere.

Keywords: food provision trilemma, problem mess, food security, food market conjuncture.

JEL classification: Q13, Q18

Постановка проблеми. Трилема системних умов продовольчої безпеки, спровокована дисгармонізацією сфери продовольчого забезпечення України, для якої як явища властиві зміни хаотичного характеру, можливість її утримання зводиться до мінімуму. За гармонізації акцент переноситься зі змін на сутність ринкової взаємодії як економічного процесу – збереження та пошук динамічної стійкості, здатної забезпечити вітчизняній сфері продовольчого забезпечення як цілісній тріаді витривалість до впливу змінних зовніш-

ніх та зумовлених ними внутрішніх економічних умов її функціонування. Сформувавши правдиве уявлення про реальний стан справ у сфері продовольчого забезпечення видається можливим через дослідження проблемного місива (англ. *problem mess*) окресленої трилеми, під яким слід розуміти різномісну характеристику (з позицій виробника, споживача та держави) кон'юнктури вітчизняного продовольчого ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема продовольчого забезпечення була завжди акту-

альною, оскільки потреба у продуктах харчування є насправді необхідністю, від ступеня задоволеності якої залежать життєдіяльність та здоров'я теперішніх і прийдешніх поколінь людей. Її багатогранність спонукає до дослідження фахівцями різних галузей: економістами-аграрниками, агрономами, ґрунтознавцями, агробіологами, медиками тощо. Серед них такі відомі прізвища, як О. Варахсіна [1], С. Корецька [5], Б. Пасхавер [7], О. Полішук [8], В. Прайс [2]. Вони досліджують питання продовольчого забезпечення крізь призму галузі наук, яку представляють. Натомість на часі проведення комплексних досліджень проблемних аспектів продовольчого забезпечення населення України, які б системно висвітлювали структурні, процесні, біологічні та агротехнологічні недосконалості функціонування сфери продовольчого забезпечення, що призводять до соціально-економічних диспропорцій.

Мета статті полягає у виявленні місива проблем, характерний для сфери продовольчого забезпечення, що ставлять під загрозу продовольчу безпеку України, формуючи основу для економічних утрат усіх боків взаємодії внутрішнього продовольчого ринку.

Виклад основного матеріалу. Забезпеченість населення продовольством дає підстави стверджувати, що динамічні коливання рівня Глобального індексу продовольчої безпеки України зумовлені хаотичними змінами його субіндексів, які характеризують наявність, доступність, якість і безпеку продуктів харчування (табл. 1). Виявлені диспропорції вказують на деяку парадоксальність у співвідношеннях цих коливань.

Зокрема, згідно із законом попиту і пропозиції зростання фізичної наявності продуктів харчування має супроводжуватися зростанням рівня їх економічної доступності. Натомість у 2016 р. на вітчизняному ринку продовольства було зафіксовано її падіння на тлі зниження рівня якості і безпечності продуктів харчування. Даний парадокс свідчить про наявність дисбалансу в трьох вимірах трилеми продовольчого забезпечення. Відхилення показника фізичної наявності продуктів харчування у бік збільшення мало місце внаслідок зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції впродовж 2015–2016 рр. за всіма групами рослинницької продукції, крім плодів, ягід та винограду [9; 10], що зумовлено анексією Російською Федерацією Криму та, як наслідок, розривом із нею економічних зв'язків. Загострення політичної кризи значно уповільнило зовнішню торгівлю, що відкоригувало її географію: через зменшення ролі Росії відбулося зниження частки товарообороту з країнами СНД на користь світового ринку. Позитивний аспект упровадження економічних санкцій – зростання

завантаженості виробничих потужностей підприємств переробної і харчової промисловості, куди збували свою продукцію овочівники та садівничі господарства, нездатні конкурувати на світовому ринку.

З-поміж усіх галузей АПК України найбільш експорторієнтованим є зерновиробництво. Якщо впродовж 2000–2005 рр. порівняння зовнішніх та внутрішніх кон'юнктурних умов ринку зерна спонукало уряд до подовження дії внутрішніх квот на вивіз продовольчого зерна, який обкладався митом, призначеним попередити ризик надмірного його експорту, то 2010 р. став переломним. Тоді із запровадженням зони вільної торгівлі з ЄС та вступом України до СОТ було скасовано внутрішні квоти, внаслідок чого відбулося різке зростання експорту українського зерна (рис. 1). Такого ефекту було досягнуто завдяки високим валовим зборам, девальвації гривні та високій пропускну здатності морських портів. Перевагами світових ринків над внутрішнім є: великотоварний оборот на постійній основі, значно вищий рівень цін, проведення розрахунків у твердій валюті.

Темпи приросту обсягів експорту українського зерна вказують на зосередженість агрохолдингів на максимізації економічних ефектів, уряду – на надходженнях до бюджету та формуванні іміджу України на міжнародній арені, тоді як соціальні гарантії перед споживачем не дотримуються: скорочення пропозиції продовольчого зерна на внутрішньому ринку з одночасним подорожчанням енергоносіїв зумовило зростання цін на борошно та виробу з нього, які становлять основу споживчого кошика пересічного українця (рис. 2). Тому баланс експортно-імпортних операцій в Україні є визначальним чинником формування внутрішніх цін на продовольчі товари.

Експорторієнтованість вітчизняного агробізнесу, наслідком якого є відведення дедалі більших посівних площ під трендові на світовому ринку сільськогосподарські культури (зернові, соя, соняшник, сою та ріпак) за рахунок зменшення площ під кормовими, є згубною для тваринництва (рис. 3).

Крах молочного і м'ясного скотарства – це та ціна, яку Україна заплатила за рекордні позиції на світовому ринку продовольства. Дефіцит органічних добрив та одночасне зростання обсягів внесення мінеральних призвели до хімічного забруднення ґрунтів. Домінування монокультури та найвищий у світі рівень розораності сільськогосподарських угідь (56%) сприяють поширенню процесів ерозії. Однак першопричиною деградації українських чорноземів (рис. 4) є відсутність цивілізованого ринку земель сільськогосподарського призначення та приватної власності на них. Орендарі

Таблиця 1

Динаміка стану продовольчої безпеки України

Показник	Оцінка (за 100-бальною шкалою)								Місце у рейтингу (серед 109 країн)							
	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Загальний бал	56,7	57,5	57,7	56,1	56,4	54,1	56,9	57,1	52	51	53	59	52	63	76	77
Наявність	54,2	56,3	53,6	58,6	79,9	53,8	49,2	50,0	55	54	59	71	64	78	73	89
Доступність	55,6	55,6	58,7	58,6	50,4	55,7	64,0	63,9	53	53	50	54	50	59	66	71
Якість і безпека	66,1	65,7	66,7	62,6	60,0	61,0	59,0	59,6	40	44	41	48	42	51	46	60

Джерело: побудовано автором на основі [11]

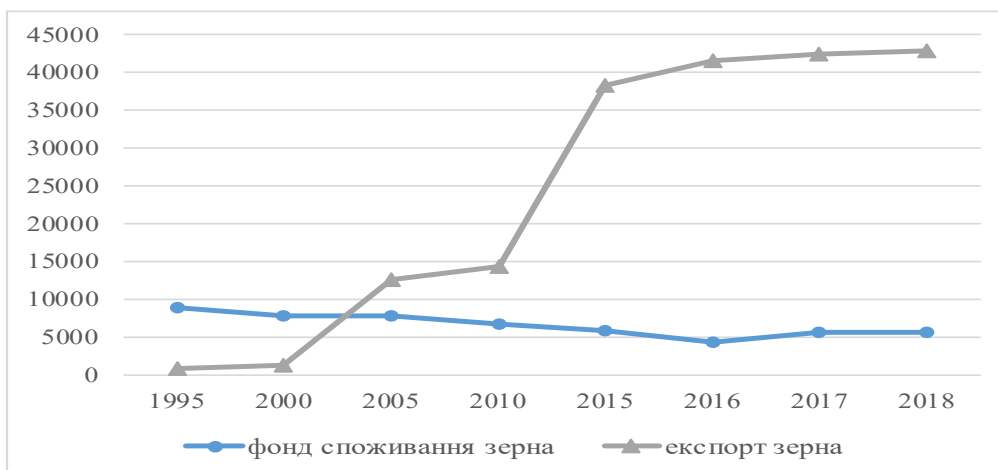

Рис. 1. Співвідношення експорту на фонду споживання зерна в Україні

Джерело: побудовано автором на основі даних [9, с. 213; 10, с. 145]

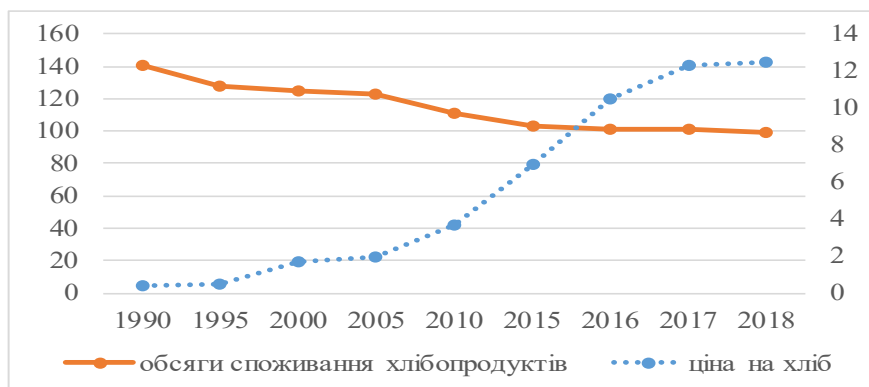

Рис. 2. Залежність обсягів споживання хлібопродуктів від зміни цін

Джерело: побудовано автором на основі даних [7]

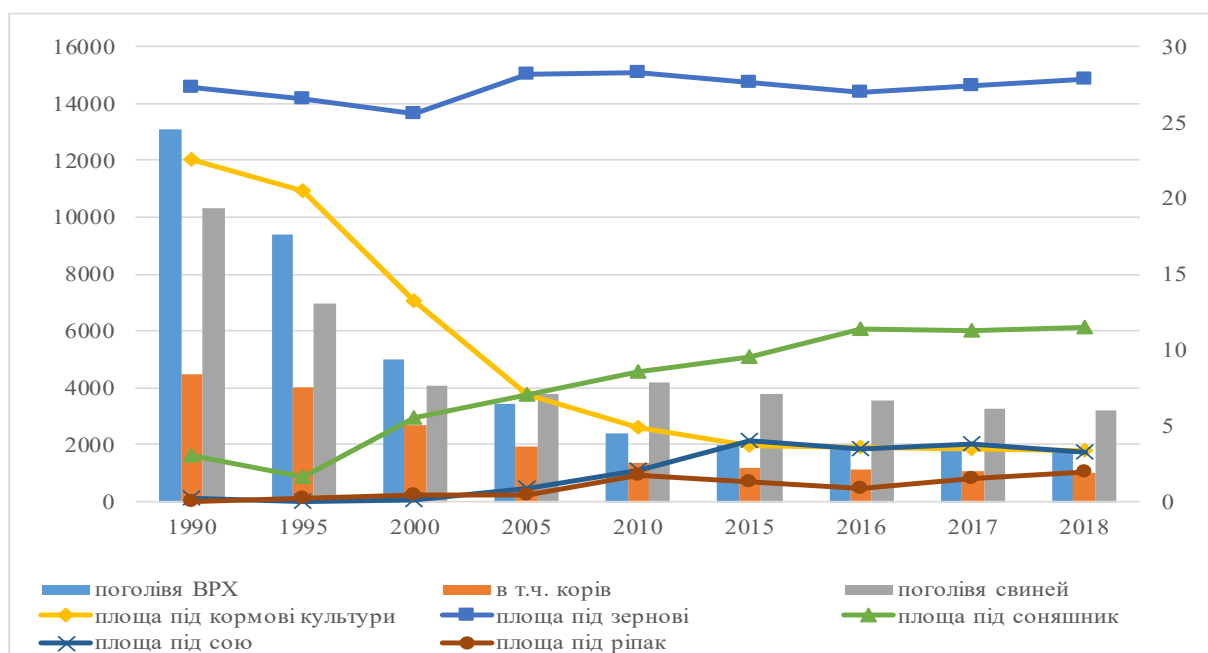

Рис. 3. Вплив зміни структури посівних площ на чисельність поголів'я худоби в Україні

Джерело: побудовано автором на основі даних [9, с. 79, 127; 10, с. 68, 101]

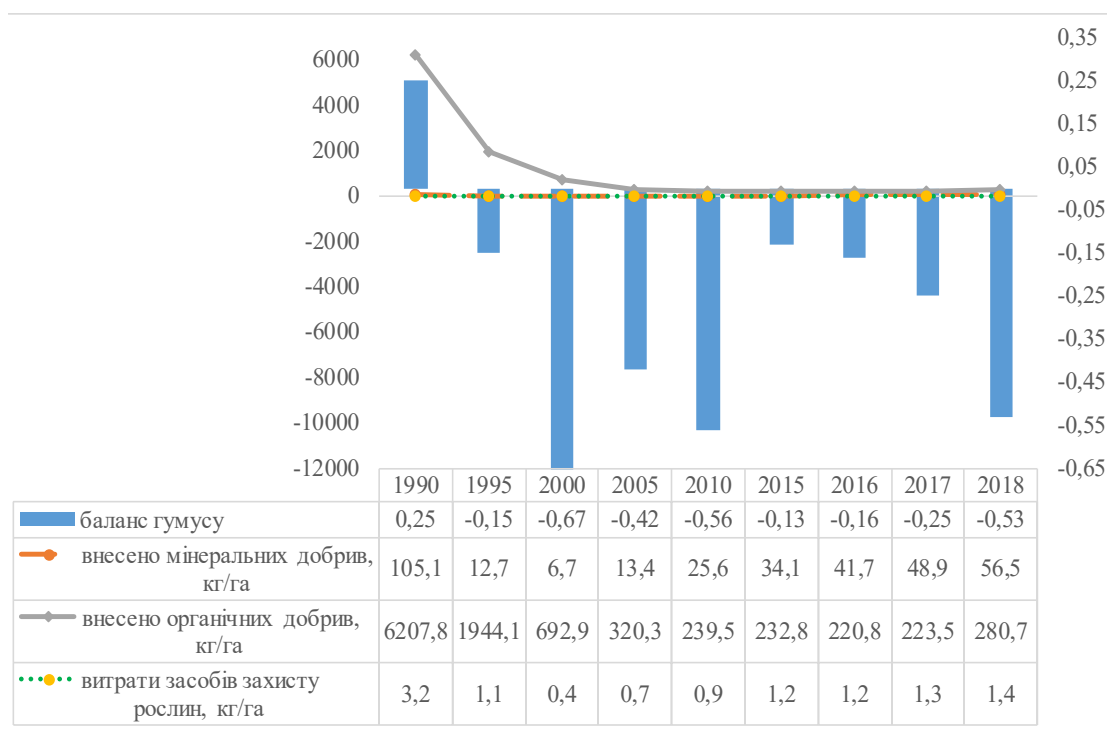

Рис. 4. Деградація сільськогосподарських земель України

Джерело: побудовано автором на основі даних [3]

неохоче вкладають кошти у здійснення заходів щодо охорони та відновлення природної родючості ґрунту. На жаль, за 20 років ресурсне виснаження великих територій, за підрахунками фахівців Інституту охорони ґрунтів України, становить понад 450 млрд грн [4].

Економічний вигравш слід оцінювати з урахуванням утрат гумусу у грошовому еквіваленті, натомість під час підрахунку прибутків не беруться до уваги втрати, які несе українська нація. Кожна зі сторін ринкової взаємодії має усвідомлювати, що ставлення до землі як до ресурсу наближає Україну до аграрної, продовольчої та економічної криз, наслідки яких ліквідуватиме не одне покоління. Оскільки на деградованих ґрунтах практично неможливо отримати врожай якісної та екологічно чистої продукції без збільшення обсягів внесення мінеральних добрив та застосування пестицидів, необхідність відтворення виробничих процесів робить аграріїв залежними від постачальників сировини. Небажання жертвувати очікуваним прибутком спонукає їх орієнтуватися на світові ринки, оскільки зростання собівартості, зумовлене подорожчанням мінеральних добрив через припинення торгівлі з Росією, змушує підвищувати реалізаційні ціни. Чинниками, що підвищують собівартість продовольства, є зростання витрат на паливно-мастильні матеріали через підвищення їхніх ринкових цін та незадовільний стан внутрішніх доріг. Попри розгалужену мережу річкових артерій в Україні, вони у процесі транспортування вантажів практично не задіяні, тоді як їх залучення до товарного трафіку дасть змогу не лише частково розвантажити автошляхи, а й суттєво зменшити транспортні витрати, тому дана альтернатива є резервом зниження збутових цін (вигравш для споживача), утримання рівня прибутковості (вигравш для виробника) та

зменшення державних витрат на ремонт магістралей (вигравш для держави).

Сьогодні через невирішену проблему поводження з відходами економічного і побутового походження, з яких на утилізацію скеровується лише третина, в Україні близько 15 млн га земель малопродуктивні і забруднені. Варварське ставлення до землі, зменшення площ лісу, забруднення підземних водних горизонтів та відкритих водойм, шкідливі викиди у повітря впливають на його якість, що у подальшому провокує розвиток хронічних захворювань у населення України.

Структура основних причин смерті українців зумовлена одноманітністю, а найгірше – розбалансованістю харчових раціонів (рис. 5). Раціональні норми харчування мають урахувати анатомічні особливості людського організму, для відмінного здоров'я якого необхідним є підтримання кислотно-лужного балансу. Вітчизняні раціональні норми споживання продуктів харчування включають продукти з підвищеним рівнем кислотності, тому їх дотримання є причиною, що погіршує стан імунної системи. Високий рівень «закисленості» людського організму є сприятливим середовищем для розвитку захворювань. Найвищий рівень кислотності властивий для яєць та курячого м'яса, яких український споживач через низький рівень доходів споживає надміру. Цим пояснюється прогресуюча динаміка захворюваності на онкологію. Мабуть, це мав на увазі давньогрецький мислитель Плуларх, коли казав, що їжа є не лише засобом для життя, а й для смерті людини. Подібного висновку в ході власних досліджень дійшов американський дантист Вестон А. Прайс, результати яких було опубліковано у праці «Харчування і фізична дегенерація», де роз'яснено та проілюстровано наслідки шкідливого впливу сучасної дієти на стан зубів та здоров'я людини загалом [2].

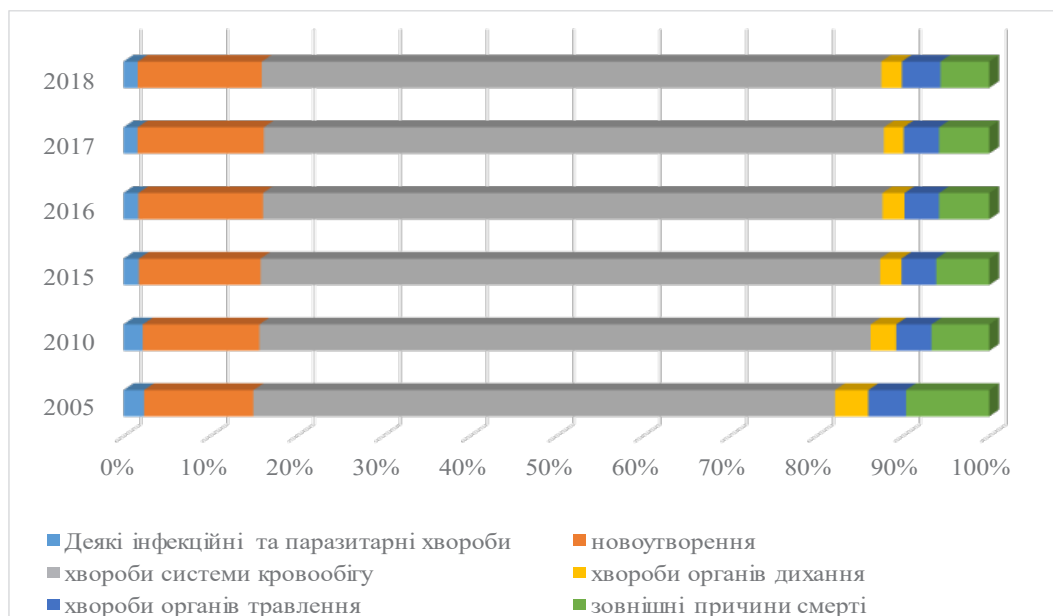

Рис. 5. Динаміка основних причин смертності населення України

Джерело: побудовано автором на основі [6, с. 132]

Причина скорочення значення групового індикатора економічної доступності продуктів харчування у 2016 р., попри суттєве зростання їх фізичної наявності, криється у зниженні рівня купівельної спроможності доходів українців (рис. 6), зумовленому економічним спадом. Заручниками цього «збігу обставин» стали всі сторони ринку, оскільки, втрапивши споживчі ринки, аграрії несли збитки від затримки реалізації продукції власного виробництва; попри перенасичення внутрішнього ринку продовольчими товарами, призначеними на експорт, споживач неспроможний був їх придбати в достатній кількості через різке зниження купівельної спроможності власних доходів, зумовлене обвалом курсу національної валюти, як результат – недоотримала надходжень до бюджету держава.

Якщо впродовж 2005–2010 рр. відносна стабільність курсу гривні спонукала громадян до заощаджень, то тотальна дестабілізація економічної ситуації в державі, зумовлена загостренням політичної кризи у 2013 р., спричинивши уповільнення темпів зростання номінальних доходів та витрат, на тлі потрійного здешевлення національної валюти, сприяючи скороченню заощаджень, унеможливила їх приріст. Вивільнення заощаджень населенням України відбувалося катастрофічними темпами: їх сума від 161,9 млрд грн, досягнута у 2010 р., до 2015 р. скоротилася у 12,5 рази [6]. Сукупні витрати населення з кожним роком зростають через чергове підвищення тарифів на енергоносії, які становлять ліву частку бюджету домогосподарств, та відповідне

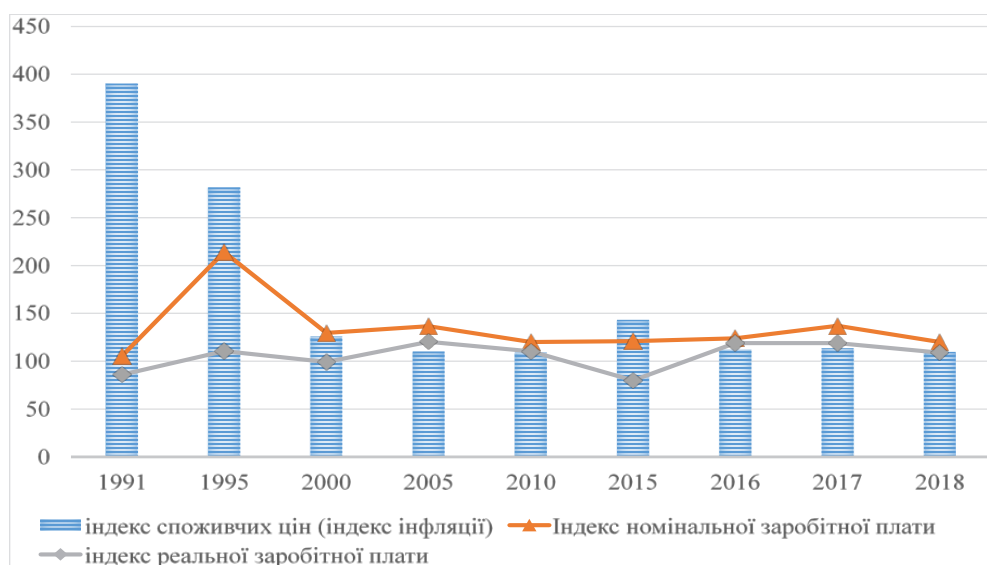

Рис. 6. Динаміка індексів номінальної заробітної плати та споживчих цін на продовольчі товари в Україні, %

Джерело: побудова автором на основі [11]

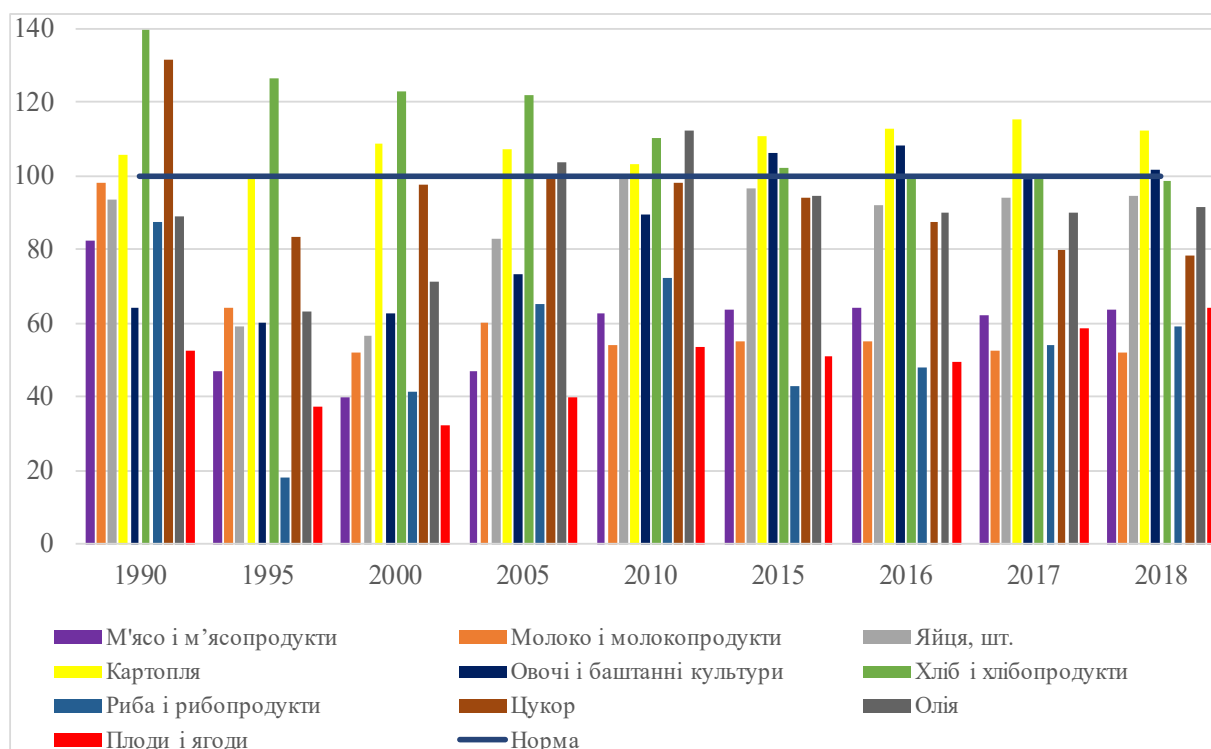

Рис. 7. Динамічні коливання індикатора достатності споживання основних продуктів харчування населенням України

Джерело: побудовано автором на основі [9, с. 216]

зростання цін на продукти харчування, рівень яких утримують великі обсяги продовольчого імпорту. Еластичність попиту на харчову продукцію за доходом була зафіксована, коли грошові доходи з розрахунку на душу населення зросли. Згідно із законом Енгеля, питома вага грошових витрат на придбання продовольства у міру зростання доходів має знижуватися, дана закономірність витримується в більшості країн світу, але в Україні ситуація є кардинально протилежною, оскільки рівень достатності харчування українців станом на 2018 р. свідчить про дефіцит продуктів харчування за переважною більшістю позицій основних їх видів (рис. 7).

Причиною є надмірна «ринковість» економічної поведінки суб'єктів, що взаємодіють у тристоронній площині сфери продовольчого забезпечення. Усі вони надають перевагу вартісним параметрам, нехтуючи моральними. Підприємницькі структури зосереджені на максимізації прибутку, що в умовах низького рівня купівельної спроможності попиту спонукає їх до переорієнтації на експорт або ж до зниження собівартості, використовуючи субститути сировини природного походження. Споживачі, маючи сталий набір потреб, також прагнуть мінімізувати витрати, тому середньостатистичний українець купує висококалорійні, але дешеві продукти. Економити на власному здоров'ї українців змушує різкий спад у доларовому еквіваленті розміру заробітної плати та пенсій.

Висновки. Таким чином, суттєве зниження купівельної спроможності доходів через здешевлення української гривні у 2016 р. слугувало причиною скорочення внутрішнього попиту на продовольство, оскільки сформувало експортоорієнтованість вітчизняного аграрія, зумовивши імпортозалежність вітчизняного продовольчого ринку. Відсутність належним чином обладнаних складських приміщень у достатній кількості в сукупності з вирощуванням сільськогосподарських культур інтенсивного мінерального живлення із застосуванням агресивних технологій спричинила деградацію ґрунтів та зниження рівня якості і безпечності продовольства. Тому перед урядом постала дилема, у якій криється причина дисгармонізації у вітчизняній сфері продовольчого забезпечення: гарантування продовольчої безпеки на внутрішньому ринку продовольства чи лідерство на світовому. Оскільки низький рівень купівельної спроможності доходів населення країни не здатний гарантувати економічне зростання її національної економіки, то вирішення трилеми продовольчого забезпечення слід починати зі здійснення кроків, що мають на меті усунення причин дестабілізації курсу національної валюти. Тоді як ключем вирішення продовольчої трилеми має стати збалансований розвиток продовольчого господарства України, що вимагає напрацювання шляхів гармонізації ринкової взаємодії у сфері продовольчого забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Вараксіна О.В. Світовий досвід державної політики продовольчого забезпечення. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 4(60). С. 118–124.
2. Veston A. Price Physical degeneration and nutrition. URL: <https://helpiks.org/2-92531.html> (дата звернення: 18.08.2020).

3. Економічна діяльність. Економічна статистика. Сільське, лісове та рибне господарство. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm (дата звернення: 20.08.2020).
4. Земельна реформа. *AgroPolit*. URL: <https://agropolit.com/news/16491-zbitki-ukrayini-vid-20-richnih-vtrat-gumusu-v-grunti-dosyag-450-mlrd-grn> (дата звернення: 20.08.2020).
5. Корецька С.О. Соціальні умови формування та розвитку системи продовольчого забезпечення. *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво»*. 2005. № 6. С. 153–158.
6. Населення України за 2018 рік. Демографічний щорічник / Державна служба статистики. Київ, 2019. 188 с.
7. Пасхавер Б.Й. Продовольче самозабезпечення населення України. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 5–10.
8. Поліщук О. Продовольче забезпечення, незалежність і безпека країни. *Облік, економіка, менеджмент: наукові нотатки*. 2015. Вип. 1(5). Ч. 2. С. 355–361.
9. Сільське господарство України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2019. 235 с.
10. Сільське господарство України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2009. 361 с.
11. Final GFSI model 2018 : web-site. URL: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Index> (дата звернення: 30.08.2020).

References:

1. Varaksina O. V. (2013). Svitovyi dosvid derzhavnoi polityky prodovol'chogo zaezpechennia [The world experienced of food provision government policy]. *Naukovyi visnyk Poltavskogo universytetu ekonomiky i torgivli*, no. 4(60), pp. 118–124.
2. Veston A. Price Physical degeneration and nutrition. URL: <https://helpiks.org/2-92531.html> (accessed 18.08.2020).
3. Ekonomichna dijalt'nist'. Ekonomichna statystyka. Sil's'ke, lisove ta rybne gospodarstvo [Economic activity. Economic statistics. Agriculture, forestry and fisheries]. *Statystychnyi zbirnyk. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm (accessed 20.08.2020).
4. Zemel'na reforma [Land reform]. *AgroPolit*. URL: <https://agropolit.com/news/16491-zbitki-ukrayini-vid-20-richnih-vtrat-gumusu-v-grunti-dosyag-450-mlrd-grn> (accessed 20.08.2020).
5. Koreks'ka S.O. (2005). Sotsial'ni umovy formuvannia ta rozvytku systemy prodovol'chogo zabezpechennia [Social conditions of formation and development of the food supply system]. *Derzhava ta regiony. Seria: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, no. 6, pp. 153–158.
6. Naselennia Ukrainy za 2018 rik (2019). [Ukraine population in 2018]. *Demografichniy schorichnyk. Derzhavna sluzhba statystyky*. Kyiv, 188 p.
7. Paskhaver B. Y. (2018). Prodovol'che samozabezpechennia naselennia Ukrainy [Food self-sufficiency of the population of Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 5–10.
8. Polischuk O. (2015). Prodovol'che zabezpechennia, nezalezhnist' i bezpeka krainy [Food provision, independence and security of the country]. *Oblik, ekonomika, menedzhment: naukovyi notatky*, no. 1(5), vol. 2, pp. 355–361.
9. Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy (2019). [Agricultural of Ukraine]. *Statystychnyi zbirnyk. Derzhavna sluzhba statystyky*. Kyiv, 235 p.
10. Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy (2009). [Agricultural of Ukraine]. *Statystychnyi zbirnyk. Derzhavna sluzhba statystyky*. Kyiv, 361 p.
11. Final GFSI model 2018 : web-site. URL: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Index> (accessed 30.08.2020).